

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

УДК 001.891(075.8)

М54

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф. Н. В. Кочубей,
д-р філос. наук, доц. Л. С. Горбунова,
д-р філос. наук Ю. О. Мелков

*Рекомендовано до друку вченою радою філософського факультету
(протокол № 8 від 24 квітня 2017 року)*

*Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 4–16/17 н. р. від 16 червня 2017 року)*

Автори:

І. С. Добронравова (передмова; ч. 1: розд. 2, п. 2.2; розд. 3, п. 3.3; розд. 4, п. 4.2; розд. 5; розд. 6, п. 6.2); О. В. Руденко (передмова, ч. 1: розд. 2, п. 2.1; розд. 4, п. 4.1; ч. 2: розд. 8, п. 8.1; розд. 9, п. 9.1, 9.2, 9.3; розд. 10, п. 10.1, 10.2, 10.3; розд. 11); Л. І. Сидоренко (ч. 1: розд. 1; розд. 2, п. 2.3; розд. 6, п. 6.3); Н. М. Цимбалюк (ч. 1: розд. 7, п. 7.2); В. Л. Чуйко (ч. 1: розд. 6, п. 6.1, 6.8); Т. М. Білоус (ч. 1: розд. 3, п. 3.1, 3.3.1, 3.3.4; розд. 7, п. 7.1); І. І. Іванов (ч. 2: розд. 9, п. 9.3; розд. 10, п. 10.1); О. В. Комар (ч. 1: розд. 3, п. 3.2, 3.4.1; розд. 6, п. 6.2; розд. 7, п. 7.4); А. А. Кравчук (ч. 1: розд. 6, п. 6.7); Ю. В. Павлов (ч. 1: розд. 6, п. 6.6; ч. 2: розд. 12); С. П. Петрущенко (ч. 1: розд. 7, п. 7.3); А. І. Пипич (ч. 1: розд. 2, п. 2.4; розд. 7, п. 7.2); І. В. Савинська (ч. 1: розд. 3, п. 3.4.2); Я. М. Чайка (ч. 2: розд. 8).

М54   Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 607 с.

ISBN 978-966-439-974-3

Розглянуто роль науки і наукових досліджень у сучасному світі та питання технології виконання наукового дослідження студентами і молодими науковцями. Докладно охарактеризовано проблеми, що пов'язані з методологією та організацією науково-дослідницької діяльності: визначення об'єкта і предмета, методології і методів дослідження, способи збирання інформації, оформлення результатів наукових пошуків у вигляді наукових, магістерських робіт, тез, статей, монографій.

Для студентів, докторантів, молодих учених та всіх, хто цікавиться основами методології наукових досліджень.

УДК 001.891(075.8)

ISBN 978-966-439-974-3

© Добронравова І. С., Руденко О. В., Сидоренко Л. І. та ін., 2018
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2018

3.4.2. Роль феноменологічного методу в пізнанні гуманітарних наук

Феноменологія – *напрямок філософії*, "наука про феномени", *пізнавальна позиція* (першої філософії) та *методологія* для "наук про природу та дух".

Початок нової філософії. *Новий напрямок філософії* виникає у 1900–1916 рр. у контексті методологічної боротьби між філософією та психологією, підсумком якої стала двотомна робота німецького філософа Едмунда Гуссерля "Логічні дослідження". Як висловився філософ і психолог Вільям Дільтай, "ця книга представляє собою перший, від часів Міля і Конта, фундаментально новий внесок у філософію. V і VI "Дослідження" особливо важливі в контексті повороту до суб'єкта та його переживань [...] " [Мотрошилова Н., 2003, с. 42].

"Логічні дослідження" стали орієнтиром для майбутніх учнів Гуссерля, які за місцезнаходженням утворили два філософські кола: *геттінгенське* – реалістичної феноменології на чолі з Теодором Конрадом та *мюнхінське* – "гуссерліанців" Александра Пфендера та Йоганна Дауберта. До геттінгенської філософської спільноти із 1907 по 1912 рр. доєдналися не тільки філософи, а й правознавці, математики, філологи, історики науки: Адольф Райнах, Ганс Ліпс, Вінтроп Белл, Едіт Штайн, Георг Московіч, Рудольф Клеменс, Еріка Готе, Александр Койре, Роман Інгарден та ін. Серед представників мюнхінської школи феноменології переважали психологи: Теодор Ліпс, Моріс Гайгер, Алоїз Фішер, Август Галінгер, згодом приєдналися філософи Дітріх фон Гільдебранд та Макс Шелер.

Від самого початку свого виникнення та впродовж свого розвитку феноменологія не утворила монолітної філософської течії (еволюція феноменології Гуссерля від "Логічних досліджень" через "Ідеї" до "Кризи європейських наук і трансцендентальної феноменології" демонструє феноменологію та її метод у процесі становлення), що має уніфікований пізнавальний метод для всіх предметних сфер. Радше вона описала (дескриптивна філософія) як можна пізнавати "самі речі", надала "операційний інструмен-

тарій", специфіка застосування якого залежить не лише від сфери (гуманітарного чи природничого знання), а й від авторства суб'єкта пізнання, який використовує феноменологічну методологію. Так маємо безліч феноменологій у межах самої філософії, психології (психотерапії), соціології, політології, історії та ін. "Феноменологічний рух представляє собою не деяку спільноту, об'єднану загальними настановами, а вільний від будь-яких застережень пошук "самих речей" [Ямпольская А., 2013, с. 11].

Пізнавальна позиція (версія реалістичної феноменології). *Феноменологія – пізнавальна позиція* (настанова) теоретичного суб'єкта, який, на відміну від емпіричного суб'єкта, без практичного інтересу дивиться на світ і сприймає речі такими, які вони є. Теоретичний та емпіричний суб'єкт – дві різні пізнавальні позиції. "Існує позиція щодо світу, яку можемо назвати "природною" або "наївною", оскільки властива людині так, як вона живе на щодень чи чимось займається" [Штайн Е., 2011, с. 5]. *Емпіричний суб'єкт* послуговується природною, *наївною настановою* "для якої відсутня відмінність між об'єктивністю та суб'єктивністю" [Штайн Е., 2011, с. 6]. У природній настанові сприйняття речей світу обумовлене низкою особистих властивостей, які "вимикаються" *в теоретичного суб'єкта* (який за висловом Едіт Штайн є "цілком розплющеним оком") та дозволяють дістатися до самих речей. Тобто, основним є не моє бачення речей, а самі речі – *феноменологічна настанова*. Якщо й існує пізнавальний інтерес, то лише у значенні пізнання буття самих речей.

Мета феноменології відшукати абсолютну певність у пізнанні, для цього необхідно дослідити (піддати очищенню через сумнів) те знання, яке безсумнівно приймають позитивні та гуманітарні науки. Гуссерль порівнює феноменолога з археологом, який провадить інтелектуальні розкопки, але не у зовнішньому природному світі, про який повідомляє нам чуттєвий досвід, а у сфері чистої (допредметної) свідомості. Тому для виконання поставленої мети необхідно дійти стану чистої свідомості (свідомості як такої), а отже здійснити мисленнєві операції завдяки феноменологічній редукції.

Феноменологічна редукція як метод реалізується через низку "відмов від суджень" або *епохе* (ἐποχή – грец.):

- "видалення", "узяття в дужки" (математичний термін) результатів позитивної науки або наукового пізнання;
- відмова від природного досвіду (ним послуговується емпіричний суб'єкт), який пов'язаний із практичними інтересами;
- відмова від наївного постулювання існування речей світу.

Що ж лишається в сухому залишку після низки видалень? – Існування речі можна піддати сумніву – "узяти в дужки" – не створювати про нього судження, але її *переживання* деяким "чистим" суб'єктом ("Я") – ні. Наприклад, ми вважаємо, що спостерігаємо гарну квітку, аж раптом легкий вітерець торкається пелюсток і різнобарвний метелик спурхує зі стеблини. Придивившись, ми зауважуємо, що помилились, чуттєвий досвід увів нас в оману і відмовляємося від висловлювань про факт існування квітки. Утім, пережиття сприйняття деякої, хоча й оманливої, квітки лишається беззаперечним і може бути описане як феномен.

"Феномен – те, що з'являється як чисте пережиття, зміст свідомості, спрямованої на щось – *інтенція*" [Штайн Е., 2011, с. 15]. Це результат феноменологічної редукції. Завдання феноменолога описати дійсну подію сприйняття (інтенційного пережиття), навіть якщо воно уявне щодо природної дійсності.

Інтенційне пережиття – направленість суб'єкта на об'єкт сприйняття – *ноему*, а саме здійснення його пізнання або пережиття – *ноеза*.

Отже, феноменологічну позицію можна розтлумачити як формування методу "правильного опису феноменів" [Штайн Е., 2011, с. 16]. У чому ж полягає цей опис чистого феномена (пережиття) після епохе? – У спогляданні *сутності* певного пережиття.

"Феноменологія – це наука про чисту свідомість, що є не членом, а корелятом світу і цариною, де в чистому і точному описі можна здобути абсолютне пізнання" [Штайн Е., 2011, с. 18].

Методологія. "Навіть якщо кількість феноменологій залежить від чисельності феноменологів, то все ж між ними існує багато спільного, деякі загальні підстави на основі яких

визначають приналежність дослідження до феноменології" [Spiegelberg H., 1994, p. 677].

Першою такою підставою є погляд на феноменологію як на багатоетапний філософський метод опису феноменів, що поглиблює "безпосередній досвід".

Друга підстава – феноменологія як спосіб прояснення основ наукового знання та специфічний метод опису феноменів різноманітних гуманітарних сфер.

Розгляд першої підстави (пізнавальна схема Шпігельберга). Американський філософ Герберт Шпігельберг у своїй роботі "*The phenomenological movement: A Historical Introduction*" ("Феноменологічний рух. Історичний вступ") узагальнює етапи феноменологічного пізнання, звертаючи увагу на його спільні та незмінні аспекти в багатьох версіях філософської феноменології. *Ідеться не про загальний феноменологічний метод пізнання, а про методологічні ознаки, які притаманні феноменологічним дослідженням, що вдало зібрані та розташовані Шпігельбергом у логічній послідовності.* Автору вдалося абстрагуватися від різних особливостей реалізації феноменологічного методу у філософській феноменології ХХ ст. та сформулювати такі етапи [Spiegelberg H., 1971, p. 659]:

- дослідження конкретних феноменів (*phenomenological description* – англ.):

- феноменологічна інтуїція (*intuitive grasp of the phenomena* англ.);

- феноменологічний аналіз (*intentional analysis* – англ.);

- феноменологічний опис (*phenomenological description* – англ.) уже проаналізованих феноменів;

- дослідження загальних сутностей (*eidetic intuiting* – англ., *Wesensschau* – нім.) – завдяки переходу від конкретних сутностей до загальних;

- встановлення істотних відношень між сутностями (*Wesenszusammenhän* – нім.): у межах однієї сутності або між кількома сутностями;

- спостереження модусів з'яви (*Erscheinungsweis* – нім.) – у якій спосіб представлені феномени: як ціле, у викривленій перспективі або з різними ступенями ясності;

- *прояснення конституювання феноменів у свідомості* (*constitution* – англ.): "Конститутивне дослідження полягає у визначенні способу, у який феномен виникає і набуває форми у нашій свідомості" [Spiegelberg H., 1971, p. 688];

- *узяття в дужки переконання в існуванні феномена* (*Einklammerun* – нім.) – редукція суджень про існування або неіснування;

- *інтерпретація прихованих значень або герменевтика* (*hermeneutic* – англ.): "Герменевтика – це намагання інтерпретувати "смысл" певних феноменів" [Spiegelberg H., 1971, p., 695]. Г. Шпігельберг описує останній етап методу з огляду на версії феноменології М. Гайдегера та Ж.-П. Сартра.

"Перші три етапи методу притаманні багатьом феноменологічним концепціям, а останні чотири – використовують у "вузькому колі феноменологів" [Spiegelberg H., 1971, p. 659]. Поетапна експлікація феноменологічної методології здійснена Шпігельбергом у межах феноменологічної філософії. Утім, феноменологічний метод досить популярний в інших сферах гуманітарного знання. Психологія, соціологія, право, історія та інші дисципліни частково використовують деякі етапи феноменологічної методології для побудови й обґрунтування власної епістемології.

Розгляд другої підстави (феноменологія психології Е. Гуссерля). "Феноменологія – новий, дескриптивний, філософський метод, на основі якого в кінці минулого століття була створена: 1) апіорна психологічна наука, здатна забезпечити єдину надійну основу для побудови строгої емпіричної психології; 2) універсальна філософія, що спроможна забезпечити нас інструментарієм для систематичної ревізії всіх наук" [Гуссерль Е., 1991, с. 12]. Поняття "*феноменологічна психологія*" було запропоноване Едмундом Гуссерлем з *метою* створення чистої (апіорної) психології, що становитиме підставу для емпіричної психології. На відміну від експериментальної (емпіричної) психології, яка досліджує факти запозичені із фізичної реальності, феноменологічна (чиста) психологія спрямована на власний пізнавальний *предмет*: "*психічне саме по собі*". В "Амстердамських доповідях" Гуссерль детально описує *метод* нової науки, по-

слуговуючись яким дослідник розкриє предмет пізнання. *Завдання методу* – очистити реальність дослідження від хибного теоретизування суб'єкта пізнання, від привнесених ним смислів і дістатися психічного "самого по собі". *Внаслідок* застосування цього методу мають лишитися чисті поняття, які виражатимуть те, що є насправді, та становитимуть підставу емпіричної психології.

Будь-яке дослідження "психічного як такого" здійснюється на прикладі конкретного психічного "явища про щось" за яким стоїть суб'єкт, якому воно явлене. Суб'єкт пізнання або певна пізнавальна свідомість – невидимий супровідник усіх пізнавальних актів. Таку "прихованість" у пізнанні забезпечує інтенційна характеристика самої свідомості та її актів. *Наша свідомість – завжди "про щось", вона має власний предмет, який конституює, витворює його реальність.* Проте свідомість також може стати предметом нашого пізнання завдяки *акту рефлексії* – направленості пізнання на власну свідомість, обернення її на саму себе. Е. Гуссерль називає феноменологічну психологію насамперед *егологією* – самопізнанням або дослідженням "Я" (самоосягненням). Ідеться не про те, щоб ковзнути по поверхні власного "Я" і засвідчити його буття як пізнавального тла, ціллю є опис його універсальної пізнавальної структури методом феноменології. Застосування феноменологічного методу формує чистий психічний досвід самопізнання, що уможливорює чистий "досвід Чужого" та "спільноти" (окремі пізнавальні теми). З огляду на це описати його структуру виявляється важливим для феноменологічної психології.

Отже, інтенційна природа свідомості відсилає до самосвідомості, чистого досвіду власного психічного життя, як одного з можливих предметів пізнання. *Формування чистого феноменального досвіду* відбувається в кілька етапів:

- ігнорування існування зовнішнього світу, "виключення" всього позапсихічного – операція феноменологічної редукції. Наша свідомість сприймає інтенційні предмети в інтенційних актах. Ми нічого не знаємо щодо позапсихічного (позаінтенційного) існування предметів і тому утримуємося від суджень (епохе) про їх реальне існування поза свідомістю;

- відмова від наївної віри в існування зовнішнього світу базується на універсальній структурі переживання як про дійсно існуючу квітку так і про уявну. В обох випадках ідеться про одну структуру переживання, яка пізнається як феномен;

- саме пізнання відбувається без зацікавленості, власне психічне життя вже "не переживається" суб'єктом як значиме, а спостерігається. Суб'єкт також елімінується зі своїми цілями, інтересами тощо.

Внаслідок такої операції тематизуються або стають явними багато аспектів: віра в існування зовнішнього світу, сама свідомість та її психічні явища.

Для дослідника відкривається здатність свідомості перетворювати всі пізнавальні предмети на феномени (видаляючи все зайве). Універсальна структура пізнавального акту: *інтенційний об'єкт* (ноема), який існує лише ідеально як смисл (ноеза), *активність свідомості*, що конститує об'єкт пізнання, описує його (не розкриває!) та *Я-центр* (полюс), що зберігає тотожність у різноманітності інтенційних актів.

Феноменологічний аналіз – це смисловий аналіз, який експлікує інтенційну природу свідомості та знаходить її універсальну структуру. Щоб дослідити психічне явище потрібно звернутися до "Я", що стоїть за ним й описати його структуру. Метод феноменології зумовлений природою свідомості. Він випрацьовує базові поняття для психологічного дослідження та знаходить свою реалізацію не лише у варіанті чистої психології (програма Гуссерля), а і як методологічна стратегія пізнання у різних сферах психологічних (емпіричних) досліджень. Зокрема, популярним стає *дескриптивна методологія або описова феноменологія* К. Ясперса, у якій використовується *феноменологічне інтерв'ю* як спосіб диференціації та опису пережиття. У свою чергу, Ю. Мінковські доповнює такий підхід *структуральним аналізом* феноменів. Феноменологічний метод стає варіантом *екзистенційного аналізу* в дослідженнях Л. Бінсвангера. До уваги беруть не так безпосередній досвід пережиття, як життєсвіт людини, у який занурюється дослідник. Зокрема, матеріалом для пізнання може служити *біографія* або представлення людиною

свого життя. Карл Роджерс оформлює феноменологічний метод у *клієнт-центрований підхід* і повертає йому описовий характер. У центрі пізнання перебуває людина зі своїми переживаннями, які безпосередньо описуються дослідником. Так виникає *метод фокусування*, розроблений Ю. Джендліною, що полягає в концентрації людини на власному чуттєвому пережитті смислу та спробах його вираження у відповідній словесній формі. Під час роботи з пережиттями дескриптивні аспекти феноменологічного методу "вбудовуються" в *якісні методології* збору даних у версіях А. ван Каама, А. Джорджі та К. Мустакаса. Опитування, інтерв'ю, щоденники, філософські роботи оформлюють у протоколи та звіти для подальшого порівняння, аналізу деяких пережиттів. Себто, аспекти феноменологічного опису стають частиною сучасних емпіричних досліджень у сфері психології, все далі відходячи від початкової програми феноменологічної (апріорної) психології Е. Гуссерля.

Актуальність і популярність використання феноменологічної методології стосується не лише сфери психології. Деякі версії феноменології представлені:

- *феноменологією права*: перші розробки у цій сфері були здійснені А. Райнахом (апріорні основи громадянського права);
- *феноменологією історії*: (Л. Ландгребе – трансцендентальна філософія історії), Е. Штайн – структура суб'єктності, Я. Паточкою – А-суб'єктивна феноменологія;
- *феноменологією соціології*: (А. Шюцом – мікросоціологічний підхід), П. Бергером – феноменологічна соціологія знання.

Згадані вище приклади дисциплінарних досліджень презентують різноманітні версії онтології та епістемології, тим самим розширюючи власний пізнавальний горизонт. Феноменологічна методологія трансформується в описовий метод, терапевтичну практику та навіть поетапну пізнавальну стратегію відповідно до поставлених завдань і цілей. Так кожен раз створюється нова, найсучасніша версія феноменології – "науки про феномени" і закладається основа для подальших досліджень.

Література

Навчальна

Гуссерль Э. Амстердамские доклады. Феноменологическая психология / Э. Гуссерль. – М., 1992. – № 3 – Ч. 1. – С. 62–80.

Гуссерль Э. Амстердамские доклады. Феноменологическая психология / Э. Гуссерль. – М., 1994. – Ч. 2. – № 5. – С. 7–120.

Гуссерль Э. Феноменология // Э. Гуссерль ; предисл., пер. и примеч. В.И. Молчанова // Логос. – 1991. – № 1. – С. 12–21.

Кебуладзе В. Феноменологія досвіду / В. Кебуладзе. – К., 2011.

Штайн Е. Вступ до філософії / Е. Штайн. – Жовква, 2011.

Ямпольская А. Феноменологический метод и его границы: от немецкой к французской феноменологии: дис. ...д-ра филос. наук / Анна Ямпольская. – М., 2013.

Spiegelberg H. The phenomenological movement: a historical introduction. – Third revised and enlarged edition. – A second edition / H. Spiegelberg. – Springer Science+Business Media Dordrecht, 1971. – Vol. two.

Допоміжна

Антология реалистической феноменологии / под ред. Д. Атласа и В. Куренного. – М., 2006.

Вальденфельс Б. Вступ до феноменології / Б. Вальденфельс. – К., 2002.

Райнах А. Собрание сочинений / А. Райнах. – М., 2001.

Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки / Ж. Рюс ; пер. із франц. В. Шовкун. – К., 1998.

Мотрошилова Н. Идеи I Эдмунда Гуссерля как введение в феноменологию / Н. Мотрошилова. – М., 2003.

Gendlin E.T. Focusing-Oriented Psychotherapy: A Manual of the Experiential Method / E.T. Gendlin. – The Guilford Press, 1998.

Epokhe, Erscheinung / Європейський словник філософій. – К., 2013.

Wertz Frederick J. Five ways of doing qualitative analysis: phenomenological psychology, grounded theory, discourse analysis, narrative research, and intuitive inquiry / Frederick J. Wertz. – Guilford Press, 2011.

Завдання для самостійної роботи

Опишіть історичну трансформацію значення терміна *герменевтика*.

З'ясуйте спільне і відмінне у філософській герменевтиці, літературній герменевтиці і загальногуманітарній герменевтичній методології.

Визначте теоретичні засади діалогічності герменевтики М. Бахтіна. Чому принцип діалогічності може служити основою демаркації гуманітарного і природничого знання?

Поясніть співвідношення тріади "автор – текст – читач", користуючись принципом герменевтичного кола.

Охарактеризуйте основні етапи феноменологічного методу за "схемою" Г. Шпігельберга.

Дайте визначення таким поняттям: феноменологічна редукція, природна настанова, ноеза, ноема, феномен, інтенційна характеристика свідомості, епохе.

Проаналізуйте роль феноменологічного методу в гуссерлівській програмі обґрунтування психології як чистої науки.

Наведіть самостійні приклади застосування феноменологічної редукції в гуманітарному пізнанні.